

**КЛАСИФІКАЦІЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ ОСОБИ,
ЩОДО ЯКОЇ ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ ОБВИНУВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ**

**CLASSIFICATION OF PROCEDURAL RIGHTS OF A PERSON AGAINST
WHOM ACCUSATORY ACTIVITY IS CARRIED OUT**

Мета статті полягає у визначенні критеріїв класифікації процесуальних прав особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність. У статті проаналізовано права особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність, з метою їх класифікації за кількома основними критеріями. Обґрунтовано доцільність використання терміна «особа, щодо якої здійснюється обвинувачувальна діяльність». Цей термін вживається у тому значенні, в якому Європейський суд з прав людини використовує термін «обвинувачений». У статті зазначається, що процесуальними правами користуються ті особи, щодо яких переслідування здійснюється без повідомлення про підозру. В обґрунтуванні ст. 6 Європейської конвенції з прав людини, передбачено права обвинуваченого на захист, участь у доказах, перекладача тощо. Існує декілька способів класифікації прав обвинуваченого. Обґрунтовано, що по-перше, права особи можна класифікувати залежно від сфери інтересів у кримінальному провадженні, яка задовольняється в ході реалізації прав: право на захист від підозри/звинувачення; право впливати на хід кримінального провадження та його остаточні рішення; право на захист конституційних прав, обмеження яких здійснюється в ході кримінального провадження. Зазначається, що по-друге права можна класифікувати на такі, якими можна скористатися лише особисто, та ті, що можуть бути делеговані захисникам, законним представникам. Підкреслюється, що в третій спосіб права можна класифікувати залежно від того, чи можуть бути обмежені права особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність (абсолютні та відносні права). Визначається, що четвертим способом права можна класифікувати залежно від того, чи вимагає для здійснення права згода чи ініціатива особи. Запропоновано права особи щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність класифікувати: (1) за сферою інтересу у кримінальному провадженні, який задовольняється під час реалізації прав; (2) за можливістю делегування процесуальних прав захисникам, представникам; (3) залежно від того, чи передбачена можливість обмеження певного права у законний спосіб; (4) залежно від того, чи потребує реалізація процесуального права згоди або ініціативи особи.

Ключові слова: підозрюваний, обвинувачений, обвинувальна діяльність, право на захист, участь сторони захисту у доказуванні.

The purpose of the article is to determine the criteria for classifying the procedural rights of the person against whom the prosecution is carried out. The article analyzes the rights of the person against whom the accusatory activity is carried out in order to classify them according to several main criteria. The expediency of using the term "person against whom the accusatory activity is carried out" is substantiated. This term is used in the sense in which the European Court of Human Rights uses the term "accused". The article states that procedural rights are enjoyed by those persons against whom prosecution is carried out without notification of suspicion. In the substantiation Art. 6 of the European Convention on Human Rights, which provides for the rights of the accused to defense, to participate in evidence, to an interpreter, etc. There are several ways to classify the rights of a person accused. It is substantiated that in the first way the rights of a person can be

classified depending on the sphere of interest in criminal proceedings, which is satisfied in the course of realization of rights: the right to protection from suspicion / accusation; the right to influence the course of criminal proceedings and its final decisions; the right to protection of constitutional rights, the restriction of which is carried out in the course of criminal proceedings. It is noted that in the second way the rights can be classified into those that can be exercised only personally, and those that can be delegated to defenders, legal representatives. It is emphasized that in the third way the rights can be classified depending on whether the rights of the person against whom the accusatory activity is carried out (absolute and relative rights) can be limited. It is determined that in the fourth way the rights can be classified depending on whether the exercise of the right requires the consent or initiative of the person. It is proposed to classify the rights of the person against whom the prosecution is carried out: (1) according to the sphere of interest in criminal proceedings, which is satisfied during the exercise of rights; (2) according to the possibility of delegating procedural rights to defenders certain law in a lawful manner, (3) depending on whether the exercise of procedural law requires the consent or initiative of the person.

Key words: *suspect, accused, accusatory activity, right to defense, participation of the defense party in evidence.*

Постановка проблеми. Питання прав учасників кримінального провадження без перебільшення є одним із центральних в теорії кримінального процесу. Дослідження прав учасників кримінального провадження завжди піднімає, з одного боку, проблему достатності гарантій дотримання певних прав, а, з іншого боку, – проблему зловживання наданими правами. Саме тому права учасника або групи учасників кримінального провадження доцільно досліджувати не відокремлено одне від одного, а комплексно, виходячи з мети та завдань наділення учасника певними правами. Тому дослідження різних критеріїв класифікації процесуальних прав є актуальним. Враховуючи, що одне з центральних місць в кримінальному провадженні займає особа, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність, класифікація її прав є не менш актуальною.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Правам особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність, зокрема підозрюваного та обвинуваченого, традиційно приділяється достатньо уваги в наукових публікаціях. При цьому окремо взяті права чи групи тісно пов'язаних між собою прав досить глибоко досліджені. Наприклад, окремі аспекти права на захист були предметом дослідження в наукових працях О.Р. Балацької [1], Т.В. Корчєвої [2]. Право на оскарження судових рішень аналізувала Н.В. Кіцен [3]. Питання дотримання конституційних прав в кримінальному провадженні досліджені в роботах В.В. Назарова [4], С.М. Смокова [5]. І.М. Зеленська здійснювала класифікацію прав під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою [6]. Однак питання класифікації прав особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність, є мало дослідженим.

Мета статті полягає у визначенні критеріїв класифікації процесуальних прав особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність.

Виклад основного матеріалу. У цій статті поняття «особа, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність» будемо вживати у значенні, яке вкладається в термін «обвинувачений» практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) [7]. Тобто не будемо обмежуватися виключно вітчизняним розумінням статусу «обвинувачений», якого особа набуває з моменту передання обвинувального акту до суду (ч. 2 ст. 42 КПК України). Процесуальний статус «обвинувачений» в розумінні Європейського суду з прав людини не обмежується формальними процесуальними статусами особи у кримінальному провадженні певної держави-учасниці Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція). Він охоплює також осіб, які за кримінальним процесуальним законодавством України не набули процесуального статусу, однак щодо них проводяться процесуальні дії, метою яких є перевірка версії щодо причетності таких осіб до вчинення кримінального правопорушення. Це може бути або допит, під час якого ставляться питання про причетність особи до такого правопорушення, або обшук, огляд, отримання зразків для експертизи, тимчасовий доступ до речей і документів, різного роду запити, в мотивації яких вказується про можливу причетність особи до вчинення злочину, або накладення арешту на майно особи, яка не набула процесуального статусу підозрюваного/обвинуваченого чи цивільного відповідача тощо. В даному випадку виникає питання, чи мають особи, щодо яких фактично

здійснюється обвинувальна діяльність до повідомлення їм про підозру, такі процесуальні права, які б могли бути складовою системи процесуальних прав сторони захисту.

По-перше, як відомо, Конвенція, як міжнародний договір, є складовою кримінального процесуального законодавства. У ст. 6 Конвенції зазначено, що кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, має щонайменше такі права: а) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього; б) мати час і можливість, необхідні для підготовки свого захисту; в) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя; г) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення; е) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача [8].

Очевидно, що зазначені права властиві саме для сторони захисту, і багато в чому дублюються у ст. 42 КПК України. Пропонуємо декілька критеріїв класифікації процесуальних прав особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність.

Перший критерій. Права особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність можна класифікувати залежно від сфери інтересу у кримінальному провадженні, який задовольняється під час реалізації прав. Це: право на захист від підозри/обвинувачення; право впливати на перебіг кримінального провадження та його кінцеві рішення; право на захист конституційних прав, обмеження яких здійснюється у кримінальному судочинстві.

Основною сферою інтересу у кримінальному провадженні, безумовно, є захист від підозри/обвинувачення. Першою складовою права на захист є право знати, у чому особу підозрюють/обвинувачують (п. 1 ч. 3 ст. 42 КПК України). Зазначене право безпосередньо реалізується під час вручення особі повідомлення про підозру та обвинувального акту, а також при зміні підозри або зміні обвинувачення в суді (ст. 42, 293, 338, 481 КПК України). При цьому кримінальний процесуальний закон не передбачає для сторони обвинувачення обов'язку повідомляти особу про те, за якою статтею закону України про кримінальну відповідальність кваліфіковано діяння, на причетність до вчинення якого перевіряється особа до повідомлення їй про підозру. Водночас, окремі дії сторони обвинувачення Європейським судом з прав людини трактуються саме як обвинувачення особи у вчиненні кримінального правопорушення [7].

У даному випадку доречним буде звернути увагу на Постанову Великої Палати Верховного Суду від 08.04.2020, яким зобов'язано Генеральну прокуратуру України надати вичерпні відомості про повний перелік кримінальних проваджень, за якими до Єдиного реєстру досудових розслідувань внесені відомості про вчинення особою кримінальних правопорушень, а також коли саме, за якими номерами, щодо яких обставин та за якою кваліфікацією внесені відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) [9].

Аналізуючи це рішення, вважаємо за потрібне звернути увагу на той факт, що поняття таємниці досудового розслідування у ньому трактовано дещо звужено. Так, згідно з п. 60 цього судового рішення інформацією, яка містить таємницю досудового розслідування, визнано ту, яку було створено або одержано у кримінальному провадженні після внесення до ЄРДР відомостей про вчинення кримінального правопорушення.

Приміром, здійснення закритого судового розгляду у випадках, передбачених ст. 27 КПК України не обмежується збереженням в таємниці тих відомостей, які отримані під час судового розгляду. В закритому судовому розгляді досліджуються у тому числі відомості, які отримані до початку судового розгляду.

Але, незалежно від незгоди із аргументами цього судового рішення, ми вважаємо, що отримання особою відомостей від Генеральної прокуратури України про те, що до ЄРДР внесені відомості про вчинення нею кримінального правопорушення, надає такій особі процесуального статусу обвинуваченого в розумінні ЄСПЛ.

Однак постає питання про те, чи можна вважати особу обвинуваченим в розумінні практики ЄСПЛ, якщо відомості про перевірку її на причетність до вчинення кримінального правопорушення ця особа отримала не в законний спосіб. Наприклад, під час досудового розслідування була проведена певна процесуальна дія, учасники якої були попереджені про недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування (обшук, тимчасовий доступ, негласні слідчі (розшукові) дії тощо). При цьому учасник процесуальної дії чи інша особа, яка отримала доступ до відповідних процесуальних документів, повідомила про цю дію особу, причетність якої перевіряється. На нашу думку, в таких випадках особа не може вважатися обвинуваченою.

Другою складовою права на захист є право особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність, збирати та подавати докази. З одного боку, складовою засади презумпції невинуватості є покладення обов'язку доказування на сторону обвинувачення. Водночас, можливість сторони захисту приймати активну участь у процесі доказування є дійсно необхідною. По-перше, сторона обвинувачення (так само, як і сторона захисту) може бути необ'єктивною та упередженою. По-друге, сторони захисту можуть бути краще відомі обставини тієї події, яка інкримінується. Збір доказів стороною обвинувачення може здійснюватися або особисто (опитування осіб, залучення експертів, витребування речей та копій документів тощо), або шляхом ініціювання проведення процесуальних дій перед стороною обвинувачення чи судом (шляхом заявлення відповідних клопотань). Зокрема, сторона захисту не наділена правом проводити негласні слідчі (розшукові) дії та слідчі (розшукові) дії, пов'язані з примусовим проникненням до житла. Такі дії можуть бути проведені лише стороною обвинувачення.

Третьою складовою права на захист є право користуватися правовою допомогою. Варто звернути увагу, що кримінальний процесуальний закон пов'язує виникнення права на правову допомогу захисника з набуттям особою статусу підозрюваного, обвинуваченого. Саме цим особам користування послугами захисника забезпечується у тому числі безоплатно. Водночас, до моменту повідомлення про підозру особа також може користуватися правовою допомогою адвоката (адвокат свідка). Крім того, відповідно до рішення Конституційного Суду України від 30.09.2009 у справі за конституційним зверненням громадянина Голована Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) положення «кожен має право на правову допомогу» треба розуміти як гарантовану державою можливість будь-якій особі незалежно від характеру її правовідносин з державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує [10].

Другою сферою інтересу у кримінальному провадженні є право впливати на перебіг кримінального провадження та його кінцеві рішення. Для цього особі надано право ініціювати початок кримінального провадження (з'являтися із зізнанням). Також особі, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність, надано право впливати на прийняття кінцевих рішень як прямо, так і опосередковано. Прямий вплив можливий у разі, якщо прийняття кінцевого рішення залежить від волі особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність. Це може бути укладення угоди про визнання винуватості, угоди про примирення з потерпілим, надання згоди на звільнення від кримінальної відповідальності тощо. Опосередкований вплив на прийняття кінцевих рішень може здійснюватися шляхом висловлення аргументів, які можуть вплинути на прийняття рішення у справі. Також опосередкований вплив може мати місце при взаємодії з потерпілим у провадженнях приватного обвинувачення (виплата компенсації, вибачення тощо). Формою впливу на кінцеві рішення є також їх оскарження в передбаченому законом порядку.

Третьою формою інтересу у кримінальному провадженні є захист конституційних прав, обмеження яких здійснюється в кримінальному судочинстві. Так, під час вилучення та арешту майна, обмежень свободи пересування в перебігу застосування запобіжних заходів, відсторонення від посади обмежуються майнові, соціально-економічні, трудові права особи. Тому кримінальний процесуальний закон передбачає право особи заперечувати проти застосування заходу, під час якого обмежуються його права, ініціювати перегляд рішень про застосування заходу, в перебігу якого обмежуються права (скасування чи зміна заходів забезпечення кримінального провадження).

Другий критерій класифікації полягає у розподілі прав особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність, на такі, які можуть здійснюватися виключно особисто, та на такі, що можуть бути делеговані захисникам, законним представникам.

У ч. 4 ст. 46 КПК України зазначено, що захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим. При цьому закон не містить ані чіткого переліку таких прав, ані критеріїв можливості/неможливості делегування прав. У зв'язку з цим треба визнати, що більшість спроб класифікації прав за даним критерієм можуть викликати дискусії.

Водночас, на нашу думку, такими, що не можуть бути делегованими іншій особі, є такі права. По-перше, право давати показання (в тому числі й зізнавальні) або відмовитися від давання показань. По-друге, право вільного вибору адвоката (у тому числі вільного погодження користуватися послугами адвоката, якого залучили близькі особи). Водночас, зазначене право

не є повністю особистим. Так, залучення адвоката від центру надання безоплатної правової допомоги не передбачає можливості відмовитися без належної аргументації причин відмови. По-третє, низка процесуальних документів має бути вручена чи направлена саме підозрюваному, обвинуваченому. Направлення таких документів лише захиснику не допускається. Мова про повідомлення про підозру, клопотання про застосування запобіжних заходів, окремих інших заходів забезпечення кримінального провадження, постанов про зупинення/відновлення досудового розслідування. На нашу думку, окремі вимоги закону про необхідність вручення документів саме підозрюваному/обвинуваченому не повинні бути настільки категоричними та потребувати змін. По-четверте, саме обвинувачений має бути присутній в судовому засіданні та отримати право на останнє слово (за виключенням здійснення спеціального судового провадження).

Третій критерій класифікації полягає у тому, чи можуть бути обмежені права особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність (абсолютні та відносні права). В даному випадку варто зауважити, що переважна більшість прав підозрюваного на захист та прав брати участь і впливати на кримінальне провадження не можуть бути обмежені. В окремих випадках підозрюваному обмежують строк ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, або видаляють із зали судових засідань. Але переважна більшість соціально-економічних та трудових прав особи можуть бути обмежені в кримінальному провадженні (право на недоторканість житла, на таємницю кореспонденції, на майно тощо). Водночас, за жодних обставин не може бути обмежене право на заборону катування, на повагу до гідності особи тощо.

Четвертий критерій полягає у тому, чи потребує реалізація права згоди або ініціативи особи. Відповідно до даного критерію пропонуємо класифікувати права на диспозитивні права, реалізація яких можлива виключно за ініціативою суб'єкта права. Наприклад, давання показань, оскарження процесуальних рішень, самостійний збір доказів. Або права-гарантії, які реалізуються незалежно від волі носія права, оскільки паралельно є обов'язком іншого учасника кримінального провадження. Наприклад, надання інформації про суть підозри/обвинувачення, надання процесуальних документів, у тому числі у перекладі на рідну мову.

На жаль, обмежені обсяги публікації не дозволяють здійснити більш розгорнутий аналіз різних критеріїв класифікації прав особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність. Крім того, наведений нами перелік критеріїв класифікації не є вичерпним.

Висновки. Права особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність, можуть бути класифіковані, зокрема, за такими критеріями. По-перше, за сферою інтересу у кримінальному провадженні, який задовольняється під час реалізації прав (право на захист від підозри/обвинувачення, право впливати на перебіг кримінального провадження та його кінцеві рішення, право на захист конституційних прав, обмеження яких здійснюється в кримінальному судочинстві). По-друге, за можливістю делегування особою процесуальних прав захисникам, представникам тощо. По-третє, залежно від того, чи передбачена можливість обмеження відповідного права у законний спосіб. По-четверте, залежно від того, чи потребує реалізація процесуального права згоди або ініціативи особи.

Список використаних джерел:

1. Балацька О.Р. Засада забезпечення права на захист у кримінальному провадженні: нормативні передумови реалізації. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Сер. : Право.* 2014. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Choasp_2014_2_6.
2. Корчева Т.В. Щодо питання забезпечення права на захист особи у кримінальному провадженні за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Теорія і практика правознавства.* 2013. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_1_23.
3. Кіцен Н.В. Свобода апеляційного оскарження вироків та ухвал суду у кримінальному провадженні. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».* 2013. Вип. 1. С. 211-221.
4. Назаров В.В. Обмеження конституційних прав людини в кримінальному провадженні : Автореферат д-ра юрид. наук ДДУВС 12.00.09. Дніпропетровськ, 2009, 34 с.
5. Смоков С.М. Види обмежень конституційних прав громадян у новому Кримінальному процесуальному кодексі України. *Форум права.* 2012. № 2. С. 628-632.
6. Зеленська І.М. Класифікація гарантій прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Вісник кримінального судочинства.* 2016. № 4. С. 26-32.

7. Девеер против Бельгії (Deweer v. Belgium): Постанове́ние Европейского Суда по правам человека от 27 февраля 1980 года (жалоба № 6903/75) URL: <http://european-court.eu/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/deveer-protiv-belgii-postanovlenie-evropejskogo-suda>.

8. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 08.04.2020 (справа № 826/7244/18) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89180564>.

10. Рішення Конституційного Суду України від 30.09.2009 у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09#Text>.

УДК 343.17(477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.3-2.40>

ЛЬОШЕНКО О.Ю.

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ТА НЕУПЕРЕДЖЕНІСТЬ СУДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

INDEPENDENCE AND IMPARTIALITY OF THE COURT IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Актуальність статті полягає в тому, що незалежність судової влади є одним із вагомих і важливих критеріїв у розбудові демократичної, правової держави, панування законності та верховенства права. Держава має забезпечити кожній особі можливість реалізувати право на справедливий суд, яке є основоположним правом людини, оскільки саме на неї покладено обов'язок захищати всі права, свободи та законні інтереси особи. Метою статті є визначення актуальних питань щодо незалежності та неупередженості суду в кримінальному провадженні. У статті розглядаються актуальні питання незалежності та неупередженості суду у кримінальному провадженні. Визначено, що незалежність судової влади є одним із важливих критеріїв побудови демократичної правової держави, і держава повинна забезпечити кожній людині можливість реалізувати право на справедливий судовий розгляд, що є основне право людини, оскільки на нього покладено обов'язок захищати всі права, свободи та законні інтереси людини. Підкреслюється, що незалежність суду проявляється в таких аспектах: по-перше, відокремлення суду від інших державних органів та від включення його до будь-якого структурного підрозділу; по-друге, надання незалежності суддям у прийнятті рішень; по-третє, незалежність суду від будь-яких сторін процесу; по-четверте, гарантування недоторканності суддів, метою яких є забезпечення правосуддя. Зроблено висновок, що суд самостійно вирішує питання про можливість продовження судового розгляду після відмови прокурора підтримати державне обвинувачення та враховує думку обвинуваченого, коли потерпілий відмовляється від подальшої підтримки обвинувачення. У статті зазначається, що незалежність судової влади визначається як прерогатива або привілей, що надаються не у власних інтересах суддів, а для забезпечення законності та інтересів тих, хто покладається на справедливість. Незалежність повинна бути як для суспільства в цілому, так і для конкретних сторін у будь-якій справі, в якій судді повинні виносити свої рішення. Незалежність судової влади означає повну неупередженість суддів. Виносячи рішення щодо сторін процесу, судді повинні

© ЛЬОШЕНКО О.Ю. – аспірант кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності (Національний університет «Одеська юридична академія»)